

HISTORISK AMNESI OCH PROGRESSION

– fallet Olympe de Gouges

LISA GÅLMARK

”Men de konservativa undvek henne och hennes bok som vore de moraliskt pestsmittade. Många människor ville inte ens titta åt vad hon hade skrivit. Nöjda med det gammaldags sättet att behandla frågorna som diskuteras, ville de inte riskera att upptäcka att de hade fel”, menade Elizabeth Robins Pennell i sin bok *Life of Mary Wollstonecraft* (Robins Pennell 1884: 173). Robins Pennell syftade på Mary Wollstonecraft, men samma sak skulle kunna sägas om Olympe de Gouges.

Olympe de Gouges skrev *Förklaringen om kvinnan och medborgarinnans rättigheter* 1791 och Mary Wollstonecraft skrev *Försvar för kvinnans rättigheter* 1792. Kanhända träffades de två politiska filosoferna i franska revolutionens Paris – Wollstonecraft på längre besök från England, och de Gouges som dramatiker på klassresa i storstaden. Eller hade de kanske bara hört talas om varandra? Såsom de kanske hört om nordamerikanen Attakullakullas ifrågasättande av ”oordning, obalans och våld i den vita kulturen” när han förhandlade med britterna: ”Var är era kvinnor?” (Moore, Brooks och Wigginton 2012: 179). Och såsom de båda kanske tagit till sig ledamoten av cherokeesernas kvinnoråd Nanye’his universellt humanistiska deklaration, i eko över den revolutionära atlantiska världen, till de vita männen 1781: “[V]i är era mödrar. Denna fred måste vara för evigt. Låt era kvinnors söner vara våra och låt våra söner vara era. Låt era kvinnor höra våra ord” (Moore, Brooks och Wigginton 2012: 180). Liksom de Gouges kanske hade läst Hannah Mores långa anti-rasistiska poem *Slavery* från 1788: ”Does then th’ immortal principle within / Change with the casual colour of a skin?” (Moore, Brooks och Wigginton 2012: 213).

Hur såg de möjliga kontakterna och tankeresorna ut för de europeiska proto-feministerna Wollstonecraft och de Gouges? Utöver Lisa L. Moores,

Joanna Brooks och Caroline Wiggintons antologi *Transatlantic Feminisms in the Age of Revolutions* är det inte många som har anlagt sådant raster. Och medan det är möjligt att tala om en svensk Wollstonecraft-forskning är det svårare att tala om en motsvarande för de Gouges. Libris-katalogens träfflista ger en vink: 8 titlar på svenska (av totalt 49) för de Gouges och 119 titlar på svenska (av totalt 970) för Wollstonecraft. Det vill säga nästan femton gånger större intresse för Wollstonecraft jämfört med de Gouges. Vad säger skillnaden? Att engelska numera är det akademiska huvudspråket och att franska (och svenska) inte är det? Att många föredrar att använda källor och frågeställningar som kan dryftas på engelska och som därmed ger chans att nå fler läsare och fler citeringar? Sannolikt, men här finns även andra svar.

Texterna, resorna

Den troligen tidigaste texten på svenska om Olympe de Gouges (av en kvinnorrättskämpe) är skriven av Ellen Hagen (Hagen 1925). De Gouges *Förklaring om kvinnans rättigheter* finns översatt i ett antal titlar på svenska med början i 1970-talet (Schimanski 1972; Ambjörnsson och Eriksson 1998; Österholm 2006). I nutid har Kim West översatt förordet till de Gouges pjäs *L'esclavage des nègres* (Gouges 1789/2012) och jag har översatt ett stycke i de Gouges *Kvinnans rättigheter* som ofta utelämnats i såväl svenska som engelska översättningar (Gålmark 2013: 19; 2016: 17–18). De Gouges övriga alster, inklusive hennes dramer, är ej utgivna på svenska. På senare år har det publicerats ett antal artiklar om de Gouges i dagspress på svenska (Jarlsbo 2007; Kåreland 2010; Gålmark 2016b). I nyutgivna svenska samlingar av könspolitiska och kvinnopolitiska nyckeltexter saknas de Gouges *Förklaring om kvinnans rättigheter*.

En bidragande orsak till att de Gouges inte inkluderats i senare tids svenska kanon över europeisk genushistoria kan vara att de Gouges texter inte föreslår någon given läsart. De politiska publikationerna – essäer, pamfletter, affischer – är både politiska och personliga med små vasst och kvickt skrivna scener hämtade ur de Gouges eget liv. Texterna framstår naturalistiska, fritt skapade, temperamentsfulla. Rikedomen på associationer, förslag, didaktiska och polemiska poänger gör dem underhållande – och svårtydda. Dock finns en omisskännlig Olympe de Gouges-ton och en dito stil. Janie Venpée anvisar de Gouges politiska skrifter som ett slags teatermanus i författarens livsdrama (Venpée 1999). I sina pamfletter är Olympe de Gouges den hyperbegåvade engagerade författaren inför en värld som brinner. I *Förklaring* är hon statskännaren med författningen i handen, en genial para-

fras på 1789 års mänskliga rättigheters-förklaring som i författningen 1791, och till de Gouges besvikelse, inte inbegrep människor i kvinnokategorin, människor i slavkategorin, män med låg inkomst, manliga tjänare, män under 25 år.

Olympe de Gouges politiska texter pendlar. Ibland är de progressiva, ibland bevarande, ofta är de tillämpat lärda med referenser till klassiska verk. Texterna driver på, bromsar och utvecklas i relation till revolutionsförloppet. Att läsa en inlaga av Olympe de Gouges är att vänta på nästa text och nästa händelse. Det är talande att *Förklaringen* har ett efterord skrivet från den tidens taxi (droska). I opposition mot det patriarkala samhällets regler rör hon sig i rummen och kategorierna, ömsom djupsinnig, ömsom polemisk och ironisk; mellan teater och hem, stad och landsort, dramer och pamfletter, marginalisering och berömmelse, förtal och erkännelse. Mellan sina ”många små misstag” och sina påföljande revideringar (Gålmark 2016a: 9).

Franska språket var de Gouges andra språk efter occitanska (Occitan, särpräglad sydfransk språkgrupp) och de Gouges var i stort sett självlärd. Framförallt var de Gouges *enfant naturel*, barn av naturen, född bara delvis inom äktenskapet (enligt de Gouges: ej erkänd fader) och som sådan laglig-förklarad under franska revolutionen efter pådrivande politik av bland andra de Gouges själv. Framfarten utgjorde ingen slump. Olympe de Gouges var av den bestämda uppfattningen att en människas röst inte bör korrigeras. Fel och misstag tillhör den mänskliga naturen – och naturen är underbar. Människan som den mest varierade och färgrika är det vackraste djuret, men när människan ska vara lika med en vit man förvandlas människan till det mest stupida: ”Det dummaste djuret” (Gålmark 2013: 19).

Varpå vi närmar oss kärnan i saken: Olympe de Gouges användande av naturen som inspiration till en jämlikhetens filosofi och politik. Naturen och djuren anger inte skilda rättigheter för män och kvinnor, naturen anvisar inte slaveri av människor; naturen är rikare och mer varierad än så, och dessutom är det i allmänhet omöjligt att urskilja kön hos djur på utseendet. De Gouges visar på det vanskliga i att bruka enkla argument om naturen i dispyter om mellanmänskliga relationer, men tvekar inte i det övergripande: Naturen ryser av obehag inför slaveri av alla sorter. Inför tidens rika kolonisationsörer framstår de Gouges i sin politiska filosofi dödsföraktande. Hon punkterar slavägarnas argument vare sig de hävdas i politikens församlingar, i kultursektorn, i hemmen, på skeppen eller plantagerna på andra kontinenter: Orsaken till slaveriets existens återfinns inte hos Naturen utan hos kolonisationerna och deras ekonomiska intressen. Redan innan revolutionen bryter ut blir de Gouges den enda ur kvinnokategorin att anklaga plutokrater och

kolonister för deras förhavaden; troligen är de Gouges den första att använda ordet kapitalist (Gålmark 2016a: 111).

Olympe de Gouges deklarerar: ”Jag är ett djur utan motstycke. Jag är varken man eller kvinna” (Gålmark 2013: 21). Med några korta rader tangerar de Gouges senare tiders diskussioner om evolutionsteorin, respektive Edith Södergrans diktrad i ”Vierge moderne” (Hästbacka, Johansson och Johansson 2016), samt Jacques Derridas ”L’animal que donc je suis” (Derrida och Mallet 2008). Stycket uppmärksammar, vägrar *och* bejakar kategorierna. De Gouges betonade ofta sin tillhörighet i kvinnokategorin – ”det är en kvinna som ställer dig frågan” (Cole 2011: Appendix 5) – men uttryckte även opposition mot vad vi idag kallar en cisnormativ könsuppfattning, och en kritik av det, än idag, förhärskande osynliggörandet av människans hemvist i *Metazoa* (den hela mängden).

Att störa könsmaktsordningens kategorier och dessutom ifrågasätta rasism och exkluderande människodefinitioner är provocerande också i vår tid. I de översättningar som finns av Olympe de Gouges texter är styckena där ordet djur används för att hävda jämlikhet utelämnade – och i många läsningar anses de Gouges texter motsägelsefulla. Men med en inkluderande tolkning blir djur- och naturdiskursen logisk och begriplig. Med en djurrättslig tolkning grundad i en kritisk syn på vad jag kallat antroandrocentrism (Gålmark 2005) – det förment ideala subjektet som lika med en vit privilegierad människoman – stärks synen på de Gouges som konsekvent rättvisesyftande och sanningssträvande författare och proto-feminist före sin tid.

Personen, ödet

Olympe de Gouges klassresa ledde uppåt men stötte på nya problem. Under sitt livs litterärt mest verksamma tid utsattes de Gouges för sabotage, smädelser, förtal och fysiska attacker. Enligt Janie Venpée var de Gouges den enda kvinnan (människa i kvinnokategorin) under revolutionen som åklagades – och dömdes – för innehållet i sina publikationer (Venpée 1999). Nedgörandet fortsatte efter avrättningen: I patriarkalt präglade skildringar av franska revolutionen häcklas de Gouges av de mest ansedda franska manliga historikerna – Bretonne, Michelet, Guillois, bröderna Goncourt – i liknande ordalag som de manliga revolutionärerna gjorde när de Gouges levde.

Den politiskt konstruerade kvinnokategori Olympe de Gouges tilldelades saknas ofta i standardtolkningar av franska revolutionen på svenska.

Kategorin var en revolutionär protagonist, likväl har den utmålats som en revolutionshindrande kraft. Och detta fastän utestängningen, i Olympe de Gouges fall utplåningen, skedde under republikens terrorlagar. Majoriteten

av de avrättade var, som känt, inte aristokrater utan manliga hantverkare, fattiga människor, kvinnor från alla sociala klasser samt kända och hyllade revolutionärer med annan politisk linje än det rådande styret.

Missuppfattningarna av de Gouges blev allmänt rådande, trots att de Gouges kritik förutspådde republikens självmord (våldet på de egna), och trots att de Gouges dog utan att kunna föreställa sig att hennes/hens litterära alster kunde uppfattas som annat än sant revolutionära. Det dröjde över ett sekel innan de Gouges fick upprättelse, som litterär aktivist, genom feministen och socialisten Léopold Lacours porträtt *Trois femmes de la Révolution, les origines du féminisme contemporain*. Noteras bör att Lacour tyvärr inte förstår att uppskatta Olympe de Gouges språkliga estetik. Lacour nämner eventuella översättningar av sin bok till svenska och norska, men boken synes aldrig ha blivit översatt (Lacour 1900). I Libris-katalogen listas ett exemplar av den franska utgåvan, inkommen till Kungliga biblioteket (Sveriges nationalbibliotek) över ett halvt sekel (1956) efter att boken gavs ut 1900.

Det uteblivna genomslaget för Lacours verk har förmodligen bidragit till att intresset för Olympe de Gouges fortfarande är så litet. Lacours titel innehåller ordet feminism, använt av Frida Stéenhoff tre år senare i *Feminismens moral*. Vad hade hänt om Lacours porträtt av de Gouges spridits i Sverige? Hade den svenskspråkiga kvinnorrättsdebatten och feministrörelsen tagit större och tidigare kliv om Stéenhoff kunnat läsas i dialog med Lacour? Om bilden av franska revolutionens människor i kvinnokategorin blivit mer positiv och mindre skuldbeläggande? Om det hade varit känt att den franska 1800-talsfeministen, arbetarkampen och redaktören Jeanne Deroin – före Léopold Lacour – hävdade Olympe de Gouges och franska revolutionens kvinnoprogessiva arv (Scott 1996: 86; Gordon och Cross 1996: 137–139, 149)?

Associationsprestige

I ett radioprogram på svenska från 2003 med inbjudna forskare omtalas Mary Wollstonecraft som ”skapare av det första feministiska manifestet” (Sveriges Radio 2003). Ordet manifest kan definieras på skiljaktiga vis; titlar utan ordet kan uppfattas som manifest, exempelvis feministiska texter av Qasim Amin (1893), He-Yin Zhen (1903), Elsa Laula Renberg (1904) Luisa Capetillo (1911), Mina Loy (1914). Alternativt kan feministiska texter *de facto* innehålla ordet manifest: Valerie Solanas *Scum Manifesto* (1969), *Black Women's Manifesto* (1970), *Radicalesbian Manifesto* (1973), Donna Haraways *Cyborg Manifesto* (1984), *Queer Nation Manifesto* (1990), Emi Koyamas *Trans Manifesto* (2001), Alison Kafers *Crip Manifesto for Social Justice* (2013/17).

I sammanhang av 1700-tal, Wollstonecraft i vederbörlig ära, och för den

som känner till Olympe de Gouges *Förklaring om kvinnans rättigheter* med dess tydliga manifestform (offentligt tillkännagivande, programförklaring), råder liten tvekan om vem som skrev den tidens första europeiska kvinnorättsmanifest. Det synes märkligt att en anti-rasistisk natur- och djurhävande 1700-talsfeminist, länge förtalad för sin revolt mot den påbudna livsrollen för människor i kategorin kvinnor, skulle uppfattas som alltför transformerande i relation till nutidens diskussioner. Men bilden och förståelsen av en persons värv kan bli så grundmurade att de står kvar trots fakta och tillgängliga primärkällor. Ett namn eller en rörelse kan existera som allmän kunskap utan att den fästs i standardberättelsen. Namnet eller rörelsen kan glömmas bort eller undvikas, komma i avsaknad av *associationsprestige* och drabbas av konservatism på grund av tidigare forskningsmässiga investeringar.

Detta är inte egendomligt i sig. Som bekant refererar den akademiska världen gärna till det uppburna och redan beforskade. Att förhålla sig till tidigare verk och att lyfta det icke befästa, glömda, osynliggjorda eller nedgjorda borde ge, men ger inte alltid samma prestige som att studera aspekter av det etablerade. Snarare kan sådana ansatser möta på motstånd; ett förhållande särskilt genusforskare bör ha erfarenhet av. Varför det finns anledning att fråga sig: Hur bejaka temata vilka äntrar scenen *efter* att det egna ämnet blivit etablerat? Hur icke-hindra frågeställningar som undergått historiemnesi och riskerar rubba etablerad forskning? Också då rastren utvidgar gränser för vad som traditionellt sett inbegrips i humaniora, genusvetenskap och historieforskning? (Tack till Maria Jönssons föredömliga rader i *Subjekt Södergran* 2016: 90.)

Ulrika Dahl berättar i en artikel i *Tidskrift för genusvetenskap* från 2010 om när intersektionalitet-perspektiven introducerades på svenska; hur en stoppandets fenomenologi uppkom ämnad att bevara rådande synsätt och maktförhållanden (Dahl 2010: 72). Dahl diskuterar det initiala motståndet mot vithetsstudier inom genusvetenskapen, men trögheten inför det nya och perspektivförändrande kan sägas vara en allmänmänsklig problematik. Varför bristen på intresse för andra ämnen och raster än de dominerande bör erkännas som ett *kontinuerligt existerande* fenomen – även i fora där en minst förväntar det.

I nutida överblickande skrifter på svenska om framtidens feminismer, respektive feministisk terminologi, saknas maktkritiska genusperspektiv på mänskliga relationer till kategorin ”djur”. Hur ser möjligheterna ut för kritiska frågeställningar om relationen till andra varelser, inbegripet maktanalyser av socialt och politiskt konstruerade djur- och naturkategorier i

mellanmänsklig kultur och politik, historiskt och i samtiden? Hur ser revolutionsprocessen ut för oetablerade frågeställningar som dessa inom humaniora och genusvetenskap? Och den fråga jag önskar diskutera i en framtida text: Hur kan processen kritiseras, och förändras, i fruktbar riktning?

Feministisk kritik av standardbilden av franska revolutionen kan öppna vägen för nya tolkningar och djupare kunskap. Ett bredare intresse kan även främja historieundervisningens utveckling. Olympe de Gouges och de historiskt bestämda kvinnokategorierna med deras mångfald av röster och resor och självbilder har alltför länge saknats i såväl skolans undervisning som på universiteten.

Referenser

- Ambjörnsson, Ronny och Eriksson, Gunnar (red) (1998) *Europeiska urkunder*. Stockholm: Natur och kultur.
- Cole, John R. (2011) *Between the Queen and the Cabby: Olympe de Gouges' Rights of Woman*. Montreal: McGill-Queen's University Press. Appendix.
- Dahl, Ulrika (2010) Rapport från Vithetshavet. *Tidskrift för genusvetenskap* 31(1-2): 70-74.
- Derrida, Jacques (2008) med Mallet, Marie-Louise (red) *The Animal That Therefore I Am*. New York: Fordham University Press.
- Gordon, Felicia och Cross, Máire (1996) *Early French Feminisms 1830-1940: A Passion for Liberty*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Gouges, Olympe de (1789/2012) Ur De svartas slaveri. Danius, Sara, Sjöholm, Cecilia och Wallenstein, Sven-Olov (red) *Aisthesis: estetikens historia, del 1*. Stockholm: Thales.
- Gålmark, Lisa (2005) *Skönheter och odjur: en feministisk kritik av djur - människa-relationen*. Stockholm och Göteborg: Makadam.
- Gålmark, Lisa (2013) Antroandrocismen giljotin - exemplet Olympe de Gouges. *Sociologi idag* 43(2): 9-36.
- Gålmark, Lisa (2016a) *Revolutionens rosenvatten: Olympe de Gouges feministiska humanism*. Stockholm: Dela förlag.
- Gålmark, Lisa (2016b) Revolutionens frihetsmän valde att tysta Olympe de Gouges. *Feministiskt Perspektiv* 20 november 2016.
- Hagen, Ellen (1925) Pionjärer: Marie Olympe de Gouges och Markis de Condorcet gestalter från franska revolutionen. *Tidevarvet* 3(7): 4-5.
- Hästbacka, Elisabeth, Johansson, Anders E. och Johansson, Anders S. (red) (2016) *Subjekt Södergran: om jagen i Edith Södergrans poesi*. Stockholm och Göteborg: Makadam.
- Jarlsbo, Jeana (2007) Feministen som slogs in i döden för slavarna. *Svenska Dagbladet* 28 juli 2007.
- Jönsson, Maria (2016) Jaget som randupplevelse. *Subjekt Södergran: om jagen i Edith Södergrans poesi*. Stockholm och Göteborg: Makadam.
- Kåreland, Lena (2010) Den franska kvinnoens glödande elegant. *Dixikon* 12 maj 2010.

Lacour, Léopold (1900) *Trois femmes de la Révolution: Olympe de Gouges, Théroigne de Méricourt, Rose Lacombe: les origines du féminisme contemporain* [Tre kvinnor från revolutionen: Olympe de Gouges, Théroigne de Méricourt, Rose Lacombe: den moderna feminismens ursprung]. Paris: Libraire Plon, Plon-Nourrit.

Moore, Lisa L., Brooks, Joanna och Wigginton, Caroline (red) (2012) *Transatlantic feminisms in the age of revolutions*. Oxford: Oxford University Press.

Robins Pennell, Elizabeth (1884) *Life of Mary Wollstonecraft*. Boston: Roberts Brothers.

Schimanski, Folke (red) (1972) *Kvinnan och revolutionen: texter om 200 års kamp för kvinnlig frigörelse*. Staffanstorps: Cavefors.

Scott, Joan Wallach (1996) *Only paradoxes to offer: French feminists and the rights of man*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Sveriges Radio (2003) Mary Wollstonecraft. *Filosofiska rummet* 9 mars 2003.

Venpée, Janie (1999) Performing justice: the trials of Olympe de Gouges. *Theatre Journal* March: 47-65.

Österholm, Hanna (red) (2006) *Feminismens idéer*. Lund: Studentlitteratur.

Lisa Gålmark

Historiker och författare

E-post: lisa.galmark@comhem.se